

УДК 1(477)(09)

ІДЕАЛ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА У ТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА

Уляна Хамар

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-41-50*

Ідеал — споконвічна проблема людського буття. У всі часи й епохи, у найжорстокіших життєвих випробуваннях та радісних хвилинах свого існування людина, народ, людство шукали свого спасіння та самоутвердження в осягненні ідеалу добра і правди, свободи і справедливості, рівності і братерства, любові та краси. Ідеал — екзистенційний феномен, який вселяє надію та сподівання на щасливе майбуття, є незгасним світильником, що осяює шлях саморозкриття людського ества, життєтворчим стимулом вияву, дії та реалізації сутнісних сил людської особи, народу, людства.

В історії людства ідеали мали різне вираження, характеристики, генетичне пояснення. З'являється розуміння ідеалу як духовного феномена, який об'єктивно існує у всій своїй реальності як абсолют, даний людині й людству у вигляді категоричного імперативу. У філософському вченні Платона виділено цілий світ вічних та реальних ідей, які є ідеальними всезагальними зразками, першообразами, за якими Деміюрг творить конкретні речі, весь предметний світ. Ідеалами, — всезагальними взірцями утворення всієї конкретики матеріального світу, — є Арістотелівські форми, над якими підносяться єдиносуща ідеальна і чиста форма, тобто "форма усіх форм", мета (ентелехія), первісний рушій. Ідеал у Гегелівській філософії органічно поєднується з абсолютною ідеєю як єдино визначальною та основоположною реальністю. Божественно досконалими є ідеали християнського вчення, які для людини мають абсолютне значення і відіграють визначальну роль у розвитку земного духовного життя. Ідеали — світські і духовні — задаються як апіорно об'єктивні абсолютні, що є надприродними взірцями, які підносяться над недосконалою дійсністю, однак до яких повинна тягнутися, підноситися людина у своєму житті з метою самоудосконалення, самооблагороднення.

Водночас в історії філософії є ще інше розуміння ідеалу як узагальненого визначення, що містить у собі взірець досконалості, першообраз бажаного й уявлюваного майбутнього, тенденції розвитку суб'єкта, тобто особи, суспільних груп, народу, людства. Цей ідеал є твором людського інтелекту, який шляхом поєднання об'єктивного і суб'єктивного створює узагальнений образ, взірець, піднятий на вершини історичної,

особистісної та суспільної перспективи, стаючи дороговказом і своєрідним стимулятором особистого і суспільного розвитку.

Ідеал посідає суттєве місце у творчості І. Франка — прозаїка і поета, ученого і філософа, громадського та політичного діяча. Сама творчість з неминучістю ставила перед мислителем невідмовну вимогу пошуків адекватних узагальнень і типізації, творення художніх образів та ідеалів. Навіть у тих випадках, коли І.Франко не вживає слова ідеал, це поняття присутнє у самій системі мислення Каменяра, будучи наріжним каменем його науково-теоретичних узагальнень та художньо-творчих образів.

Для І. Франка важливим та вихідним у всьому комплексі проблем, пов'язаних із трактуванням ідеалу, є визначення поняття ідеал як основоположного, принципово необхідного фундаменту для усієї структури ідеалізованого світу. “Усякий ідеал — се синтез бажань, потреб і змагань близьких, практично легших, і трудніших до досягнення, і бажань та змагань далеких, таких, що на око лежать поза межами можливого” [1, с.284]. У визначенні суті поняття ідеал І.Франко наголошує на синтезі, по-перше, бажань, потреб і змагань, які за своєю змістовою визначеністю є близькими і далекими, легкими і важкими до досягнення, але все ж таки *осяжними*, і, по-друге, бажань та змагань, які є далекими і “лежать поза межами можливого”, тобто “на око” *недосяжними*. Це останнє і є характерною особливістю ідеалу європейської ментальності: ставити ідеал “поза межами можливого”. “Поза межами можливого”, — наголошує І.Франко, — “ось чим відрізняються культурні ідеали і пориви європейської цивілізації” [1, с.284].

І тут з'являється надзвичайно цікава рефлексія І.Франка: змістова визначеність ідеалу, яка органічно пов'язана із ментальністю “європейської цивілізації”, генетично виявляється, розкривається і реалізується у невичерпній динамічності внутрішнього “життя” ідеалу і тим самим у його загальній силі впливу та збудження людей на нестримне переборення труднощів, перешкод, усіх меж, які стоять на шляху досягнення цього ж ідеалу, вперто залишаючи його “поза межами можливого”. “Що такі ідеали — писав І.Франко, — можуть повставати, можуть запалювати серця широких кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях, се лежить, мабуть, у крові індоарійської раси і тільки її одної; серед інших рас ми того явища не зустрічаємо” [1, с.284–285].

Шукаючи відповідь на питання про дію ідеалів у суспільному житті і, зокрема, у визвольних змаганнях українського народу, І. Франко, насамперед, зупиняється на ролі ідеалу у сфері виробничої діяльності людини і суспільства. У цьому випадку звертає на себе увагу та обставина, що наприкінці ХІХ ст. “зайшла в розумінні движучих сил у історії людства” “характерна зміна”. “Особливо останнє десятиліття ХІХ в. можна назвати епохою реакцій против одностороннього марксівського економічного

матеріалізму та фаталізму” [1, с.283]. Тут постає питання про співвідношення “продукції матеріальних дібр” та ідеалів. “Для Маркса і його прихильників історія людської цивілізації, то була поперед усього історія продукції. З продукції матеріальних дібр, мов літорослі з пня, виростали і соціальні, і політичні форми суспільності, і її уподобання, наукові поняття, етичні і всякі інші ідеали” [1, с.283]. Однак таке пояснення далеко не є достатнім, бо чекає на відповідь питання: “Що гонить чоловіка до продукції, до витворювання економічних дібр? Чи самі тільки потреби жолудка?” Не можна знімати з рахунку “потреби жолудка”, але чи вони єдині в чоловіка? “Очевидно, що ні, а цілий комплекс його фізичних і духовних потреб, який бажає собі заспокоєння”. Мислитель виходить з того твердження, що вся виробнича діяльність, “продукція, невпинна і чимраз інтенсивніша культурна праця — се вплив потреб і ідеалів суспільності” [1, с.283].

Звернення І.Франка до ролі ідеалів у сфері матеріальної продукції є не випадковим, а логічно вмотивованим, бо зумовлене потребою всеосяжного накреслення їхньої дії у суспільному житті: адже ідеали є різні і стосуються різних сфер життєдіяльності народу і людської одиниці. Немає сумніву в тому, що у виробничій сфері реалізується людська індивідуальність, здійснюються її ідеали, виконуючи роль стимулятора. Окрім того, І.Франко прагнув показати, що й виробнича сфера не є тільки чисто фізичним та механічним процесом, позбавленим одухотворення з боку людини, виробництво має свою “душу” — ідеали, які через діяльність людського єства діють на все виробництво, його одушевлюють та оживляють. “Тільки там, — продовжує І.Франко, — де ті ідеали живі, розвиваються і пнуться чимраз вище, маємо й прогресивну і чимраз інтенсивнішу матеріальну продукцію. Де нема росту, розвитку, боротьби і конкуренції в сфері ідеалів, там і продукція попадає в китайський застій” [1, с.283–284]. У цій суспільно-економічній ситуації діяльна роль, як вважає І.Франко, належить ідеалові “індивідуального життя”, який є головним рушієм матеріального виробництва. Каменяр твердо наголошує, що “ідеал — життя індивідуального — треба прийняти головним двигачем у сфері матеріальної продукції, тим, що попихає людей до відкрить, пошукувань, насильної праці, служби, спілок і т.д.” [1, с.284].

Далеко складнішими є ідеали у сфері суспільно-політичного життя, де збігаються, переплітаються та конкурують між собою різноманітні інтереси, погляди, бажання, сподівання тощо різних осіб, груп, прошарків, класів, народів, націй. Якщо ідеал “життя індивідуального” має важливий вплив “у сфері матеріальної продукції”, то “не менше, а ще більше значіння має ідеал у сфері суспільного і політичного життя” [1, с.284].

Важливим у поглядах І.Франка є питання національних відносин, де йдеться про національну незалежність, що зачіпає інтереси поневолених народів і їхніх поневолювачів. Яким же є у визначенні І.Франка ідеал

національної незалежності і яким є його вихід у суспільно-політичне життя? Каменярь відповідає: “А тут синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в’язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою нації. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації” [1, с.284].

В основу національної незалежності І.Франко кладе “ідеал повного, нічим не в’язаного і не обмежуваного... життя і розвою нації”. У цьому контексті письменник, виділяючи незалежність нації, її осягнення та захисту, з особливою силою наголошує на тих чинниках, які загрожують ідеалові національної незалежності. Відкидаючи все, що “йде поза рами нації”, І.Франко пророче пише про фарисейство тих, які, обстоюючи інтернаціоналізм як ідеал, фактично прикривають ним свої змагання до панування однієї нації над іншою, і на самообмані “фантастів”, які “своє духовне відчуження від рідної нації” прикривають “вселюдськими” фразами. Нація — визначальний, вихідний та основоположний фундамент буття народу, тоді як інтернаціоналізм і широкі “вселюдські” фрази позбавляють націю самостійності та свободи.

Ідеал національної свободи — це лише ідеальна перспектива або перспектива в ідеалі, яку треба осягнути, переборюючи гори перешкод, це — перспектива “за межами можливого”. І.Франко одухотворює український народ, його синів, усіх патріотів і борців на жертовну боротьбу, щоб здолати “межі” й увійти у царство свободи. “Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки” [1, с.285].

Поки що ідеал національної самостійності лежить “за межами можливого”. Але подолання цих “меж” зазначає Каменярь, залежить від нас самих: “від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього”. Відсутність національної свідомості зведе “на зовсім інші стежки”, а тут уже ідеал - недосяжний. І.Франко дуже добре розуміє і знає оці “зовсім інші стежки”, якими ходив український народ, якими він блукав. Каменярь і виступає з пересторогою перед майбутніми помилками, від яких має охороняти український народ національна свідомість, жертовний патріотизм, великий розум.

І. Франко проводить ідеал національної самостійності наскрізно у своїй глибоко філософській поемі “Мойсей”. Особливість полягає у тому, що Ізраїль сорок років блукав “по арабській пустині”, аж поки досягнув свій ідеал свободи та “землі обітованої”, а український народ на своїй же землі сотні років блукав, живучи в наймитському, рабському поневірку. Каменяр писав:

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорозжжю,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий! [2, с.212]

Народ, який мав свою велику й могутню державу, зійшов до рівня раба, ставши у сусідів “гноєм, тяглом у поїздах їх бистроїздних”, покірним тому, хто його “зрадою і розбоєм” скував і “заприсяг на вірність”. А край, “политий кров’ю” борців за свободу, а скільки пережито мук і страждань, пролито сліз?! Та народ, який має високу культуру, чудову мову, прекрасні традиції, усе, “чим може в пору дух піднятися”, не може залишитися рабом. І. Франко висуває ідеал національного визволення українського народу, висловлює незгасну віру у його розум, силу духу та державотворчу мудрість:

О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання.
Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі [2, с.212–214].

Цей ідеал національного визволення та національної самостійності І.Франко дарує українському народові як його “будущині задаток, слізми залитий” [2, с.214].

Проблема українського національного ідеалу завжди стояла у центрі творчості І.Франка. У цьому питанні позиції І.Франка були послідовними й непохитними, про що свідчать його міркування стосовно поглядів М.Драгоманова на українські національні справи.

М.Драгоманов визначний український вчений, громадський та політичний діяч, однак, як зазначає І.Франко, над ним тяжіло “общеросійство” і бракувало йому українського національного ідеалу. “Бо ж пригадаймо, що головною характеристикою політичних поглядів Драгоманова в його київській періоді було переконання про конечність міститися українству і політично, і літературно під одним дахом з російством. Українська література — популярна, для домашнього вжитку; все, що понад те, повинні українці за приміром Гоголя й Костомарова писати по-російськи, наповняючи здобутками свого духа спільну всеросійську скарбівню” [1, с.282]. Ті ж самі думки пробував поширювати М.Драгоманов і

в Галичині, однак “тут вони зустріли рішучий відпір” [1, с.283]. І в пізніші часи позиція М.Драгоманова не дуже то змінилася. Хоч він “начеркнув етнографічні межі української нації” і створив “многоцінні фольклорні праці”, проте “в його політичних писаннях українці завжди тільки південні росіяне і такими повинні бути й надалі”; “він силкувався навіть міцніше зв’язати українців з росіянами боротьбою зі спільним ворогом — абсолютизмом...”, “дав зразок зовсім безнаціональної російської федерації” [1, с.283]. І в дусі такої федерації, за словами І.Франка, “проти думки про український сепаратизм не тільки *propter*, а й *pro futuro*, він не переставав протестувати до кінця життя” [1, 283]. У стосунках між Малоросією і Великоросією М.Драгоманов у сфері національного питання та державотворення не позбувся малоросійства та безнаціонального федералізму.

Водночас, виступаючи проти московських державно-політичних порядків, М.Драгоманов орієнтувався на західноєвропейський лібералізм, а ідеали рівності, свободи і братерства заповнили його свідомість без урахування того, що для українського народу, окрім згаданих ідеалів, принципово важливим є ідеал національної свободи. “Одним словом, глибока і сильна віра в західноєвропейські ідеали соціальної рівності і політичної волі заслонювала перед його очима ідеал національної самостійності, ідеал, що не тільки може дати їм поле до повного розвою” [1, с.284]. І.Франко наголошував на тому, що ідеали національної самостійності, соціальної рівності та політичної свободи у випадку історичної долі українського народу становлять органічну єдність, а його національне визволення було першочерговою вимогою, чого не визнавав М.Драгоманов. Відсутність або нерозуміння цього ідеалу приводило до трагізму не одного українського діяча. Адже “...не маючи в душі цього національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійськiм морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті, попадали в зневіру і апатію” [1, с.283].

Класичним прикладом відсутності і заперечення українського національного ідеалу є галицьке москвофільство, яке склалося у середині ХІХ ст. головню в середовищі духівництва внаслідок організаційних зусиль та інспірацій московського уряду, ним же субординувалося і йому вірно служило. Як писав І.Франко, при всій туманності поглядів, одне “є тверде і тривке, се їх погорда до “сепаратизму”; т.е. до українського слова, до нашої культури, до цілого нашого відродження, погорда, що доходить до захвалювання російської цензури над українським словом, до явного або тайного денунціювання українських писателів і діячів перед російськими властями, до сповнювання шпiонської служби в найпідлішiм значінню сего слова, до цинічних насміхів і калюмнацій” [3, с.76]. Увесь трагізм галицького москвофільства, його “дволичність і дводушність”, “внутрішня роздвоєність” у його відірваності від рідного ґрунту, рідного народу та у його чужості

російству, яким воно нічим не було пов'язане, у відсутності українського національного ідеалу. “Дволичність у тім, що ті люди, відхрещуючися всіма силами від належності до одної, української національності і заперечуючи навіть її існування, з другого боку самі власною фігурою давали доказ, що не належать до тої другої — “русскої” національності, якої членами величали себе” [5, с.413].

“Внутрішнє роздвоєння” як трагедію людини і “внутрішню єдність духа” І.Франко відображає на прикладі “двох геніальних українців” — Гоголя і Шевченка, кожний із яких мав свій шлях творчості, свою історію, свою долю і *свій ідеал*. “Як безмірно корисніші були обставини, серед яких писав Гоголь у порівнянні до тих, серед яких пройшло бурлацьке та невольницьке життя Шевченка. А в їх духовній діяльності що бачимо? У Гоголя прудкий хід на недосяжні вершини артизму, та на тих височинах заворот голови, внутрішнє роздвоєння, чорні сумніви і упадок у дебрі містицизму; а у Шевченка рівну, ясну дорогу все в гору та в гору, все на висоти, світліші височини, до таких гармонійних акордів гуманної євангелії, як “Марія”. Які були причини такого кінця Гоголевої кар’єри, різні різно пояснювали, та все таки серед тих причин важне місце займає відчуження геніального українця від рідної мови, та його болюча внутрішня трагедія...” [7, с.233]. Наявність українського національного ідеалу у Шевченка і його відсутність у Гоголя були основоположними парадигмами їхньої творчості, діяльності та історичної долі.

Ще до кінця не пораховано тих Наумовичів, Гоголів, а далі Желябових, Кибальчичів та інших подібних українців, які, позбавлені української національної ідеї, національного ідеалу, приносили себе в жертву в ім’я “всемирных идей” і “славянских начал”, “всероссийских идеалов” і “всероссийской революции” тощо. “Серце стискається з болю і досади, — писав І.Франко. — Адже ж як би ті люди були зуміли віднайти український національний ідеал, оснований на тих самих свободолюбних думках, якими були пройняті, і як би повернули свої великі сили на працю для того ідеалу серед рідного народу, як би поклали свої голови в боротьбі за той ідеал, ми були б нині величали їх пам’ять в ряді наших найліпших борців і — справа вольної, автономної України стояла би нині і в Росії і в Європі як справа актуальна, що жде свого рішення і може зовсім іншим шляхом ішов би розвій молодих українських поколінь!” [6, с.406–407]. Далекі від українського національного ідеалу, ці жертвовні борці свою мову, свій талант, свої сили та своє життя принесли на алтар гнобителів українського народу. “Кілько сили, кілько золотих характерів витрачено і з яким результатом?” і яким доробком примножили вони “добро Батьківщини”? [6, с.446].

Посилаючись на “великий закон”, “закон над закони”, який сформулював чеський пост Ян Неруда, — “свій рідний край над все ти повинен любити”, І. Франко звертається із закликом до українського народу:

“Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить його...” [1, с.285]. Це і є життєве кредо І.Франка.

-
1. Франко І. Поза межами можливого // Збір. творів: У 50 т. – К., 1986. – Т.45. – С. 276–285.
 2. Франко І. Мойсей // Збір. творів: У 50 т. – К., 1976. – Т.5. – С. 201–264.
 3. Франко І. Реалісти чи кар’єристи // Життя і слово. – Львів, 1896. – Т.5. Кн. 2. – С.73–92.
 4. Франко І. Двоязичність і дволичність: // Літ.-наук. вісник. – Львів, 1905. – Т.30. Кн.4. – С. 231–244.
 5. Франко І. “Ідеї” і “ідеали” галицької москвофільської молодезі // Збір. творів: У 50 т. – К., 1986. – Т.45. – С. 410–422.
 6. Франко І. З кінцем року // Життя і слово. – Львів, 1896. – Т.5. Кн. 6. – С. 401–407.

IDEAL OF PHILOSOPHICAL PROBLEMS IN THE WORKS BY

I. FRANKO

Uliana Khamar

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-41-50*

The ideal takes essential place, as the philosophical principle of intellectual comprehension of existence of a person and society, determination and drawing of the perspectives and tendencies of development in the works by Franko. It is said about peculiarities of the ideals of the European civilization, about the role of ideals in the struggle of the Ukrainian people for independence in the article; special attention is paid to the national ideal, ideal of the national freedom and independence etc.

Key words: I. Franko; national ideal, ideal of the national freedom

Стаття надійшла до редакції 10.03.2000

Прийнята до друку 14.11.2000